

Kansalaisyhteiskunnat uskontojen, valtion ja filantropian virittämässä kentässä

Simo Seppo

Liedtke, Rainer & Weber, Klaus 2009. Religion und Philanthropie in den europäischen Zivilgesellschaften. Entwicklungen in 19. und 20. Jahrhundert. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

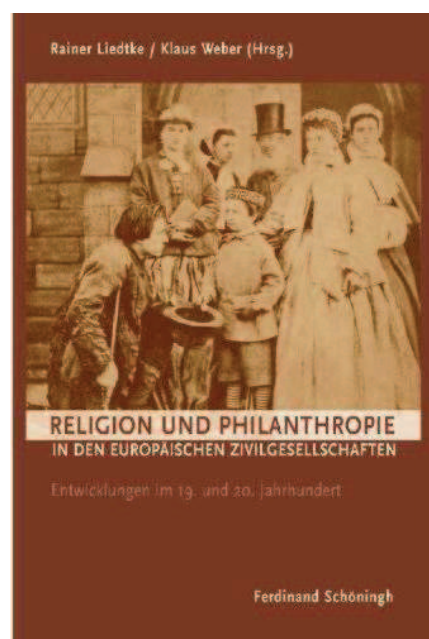
Julkaisu on kooste laajempaan ”Juutalainen filantropia ja sosiaalinen kehitys Euroopassa v. 1800- 1940” tutkimusteemaan liittyvästä projektista, joka ajoittuu vuosiin 2004-2008. Projektissa on pyritty kolmen keskeisen käsitteen kautta määrittelemään kansalaisyhteiskunnan käsitettä ja sen toimivuutta. Tehtävä ei ole ollut helppo, koska vertailukohteet poikkeavat historialtaan ja muodoiltaan toisistaan eikä yhteiseen arviokenttään vieminen välttämättä onnistu. Kohteena on erityisesti Britannian, Ranskan, Saksan, Itävallan ja Italian vapaaehtoinen juutalainen laupeudentyö ja sen edellytykset kansalaisyhteiskunnassa. Artikkeleita on kymmenen.

Keski- ja itäeurooppalaisen kehityksen seurauksena on kansalaisyhteiskunnan käsite kokenut voimakkaan nousun latinalaisen Amerikan, Aasian ja Afrikan maisissa. Kun automaattista elinolojen paranemista kuitenkin ei tapahtunut, valtion ja markkinoiden väliset organisaatiot joutuivat tarkastelun kohteeksi. Siihen kehittyi ”kansalaisyhteiskunnan” (civil society, Zivilgesellschaft) varsin monessa merkityksessä käytetty käsite. Useimmin sitä on käytetty poliittis-yhteiskunnallisten ehtojen rajoissa. Ne takasivat yksilölle sekä porvarilliset perusoikeudet että sosiaalisen ja poliittisen sitoutumisen. Kun nämä toteutuivat useimmiten yhdessä tasa-arvon kanssa, tuli kumppanuudesta (sociability, Geselligkeit) tärkeä iskusana.

Kansalaisyhteiskunta täydensi muita organisaatiomuotoja, mutta joskus se oli myös niiden vastavoima. Tämä saattoi koskea valtioita, talousjärjestelmää tai jopa perhettä. Kirjassa kansalaisyhteiskunnan käsite on ymmärretty tältä laivalta kannalta.

Kannattaa vielä huomata, että nykyaikaisessa tutkimuksessa kansalaisyhteiskunnan ytimeen kuuluviksi luetaan ei-hallinnolliset organisaatiot, kuten yhdistykset ja säätiöt. Merkittävänä nousee myös alempia yhteiskuntakerrostumia, kuten työväenluokkaa tai syrjäytyneitä koskeva tutkimus. Avoimeksi jää, mikä merkitys kansalaisyhteiskunnalle on sillä uusimmalla tutkimuksella, jonka kohteena ovat köyhät, vanhuksat, asunnottomat ja huoltoavunsaajat.

Kirjan artikkelit keskittyvät porvarillisen yhteiskunnan ylempään ja keskikerrostumaan liittyviin suuntauksiin.

Käsitteistöä

Filantropialla tarkoitetaan tässä, saksalaisesta taiteen ja kulttuurin suosimisesta poiketen, yleishyödyllistä sitoutumista sosiaaliseen alueeseen. Täsmenään se on ”rikkaampien köyhiin kohdistamaa armeliasta ja epäitsekkästä toimintaa ja kaikinpuolista apua”. Siinä siis ensisijaisesti vauraamman kerrostuman edustajat erottautuvat sosiaalisesti selvästi heikomista ryhmistä. Määritelmästä seuraa, että artikkelien hyväntekeväisyyden kohteet ovat toissijaisessa passiivisessa osassa. Silti yhteiskunnallisilla marginaaliryhmillä ja sosiaalisella epätasa-arvolla on tuntuva merkitys kansalaisyhteiskunnan rakenteelle.

Filantrooppisen toiminnan tavoitteena olevat ryhmät ovat kansalaisyhteiskunnan osallistujia. Siinä tilanteessa vapaaehtoisten järjestöjen apu olisi ollut parempi kanavoida valtion kautta tai järjestää joko suoraa valtion tukea tai ei mitään. Vaikka vuorovaikutus filantrooppien ja avun vastaanottajien välillä monine vivahteineen on dokumentoitu riittämättömästi ja meidän näkökulmasta vaikeasti hahmotettavaa, ilman tuota passiivista asiakaspiiriä ei tätä klassista kansalaisyhteiskunnan aluetta, filantropiaa, olisi olemassa.

Filantrooppisen toiminnan tutkimus osoittaa, että epäitsekkäs idealismi, jos sellaista ylipäättään on, osoittautuu olevan hyväntekeväisyyden mitalin yksi puoli. Mitalin toinen puoli: jalous, toive sosiaalisesta rajallisuudesta, oman yhteiskunnallisen aseman puolustaminen tai parantaminen ovat keskeisiä heikomman puolesta toimimisen motiiveja, ”hyvien töiden” harjoittamista.

Uskonnolla on merkittävä tehtävä kansalaisyhteiskunnan armeliaisuustavoitteiden yksilöllisessä filantrooppisessa toiminnassa. Sen jälkeen kun Ernest Gellner vuonna 1994 esitti käsityksensä uskonto-organisaatioiden ja kansalaisyhteiskunnan keskinäisestä yhteydestä, myöhempi tutkimus on hakenut positiivista riippuvuussuhdetta näiden välille. Siitä on seurannut, että uskonnosta on tullut historiallisen kansalaisyhteiskuntatutkimuksen kohde. Yhteiskuntarakenteen muutokset – teollistuminen, kaupungistuminen, kansalaisvaltioiden muodostuminen yhdistyneenä Ranskan vallankumouksesta alkaneeseen maallistumiseen – ovat vahvistaneet toisiaan. Uskontokuntien välinen vuorovaikutus ja kilpailu sekä niiden vastakkainasettelu valtion kanssa toimi samaan suuntaan. Virinneet uskonnolliset liikkeet, muun muassa pietismi, eivät olleet pelkästään reaktiota modernisoitumista vastaan, vaan myös osatekijöitä kitkan ja konfliktien leimaamassa prosessissa, jonka myötä ne itsekin modernisoituivat.

Kirkot ja niihin sitoutuneet organisaatiot merkitsivät kumousten, sotien ja levottomuuksien aikakautena pysyvyyttä. Ne tarjosivat kehikon, missä kirkkoon kuuluvat kansalaiset saattoivat varmistaa ja kehittää edelleen omaa itseymmärrystään ja ryhmäidentiteettiään. Uskonnollisesti perusteltu epäitsekkäisyys saattoi myös tietoisesti tai tietämättä olla sidoksissa toivon tuonpuoleisesta palkkiosta.

Filantropia ja hyväntekeväisyys ovat siinä mielessä kiitollisia tutkimusalueita, että ne selventävät miten ratkaiseva vaikutus laitospirkolla ja erityisesti vapailla uskontokunnilla on ollut kansalaisyhteiskuntaan. Hyvän esimerkin saa, kun tarkastaa kirkosta poikkeavaa juutalaista filantropiaa. Se osoittaa, kuinka uskonnollisuus ja ei-organisoitu uskonto ovat kansalaisyhteiskunnan keskeisiä käyttövoimia. Vapaat yhdistykset ovat todellisia toiminnan tapahtumapaikkoja toisin kuin uskonnolliset instituutiot. Uskonnolliselta perustalta nousevia juutalaisia yhteisöjä, kuten maatalouskollektiiveja, on tarkasteltava kansalaisyhteiskunnan osina, koska niiden toiminta on täysin analogista erilaisten uskonnosta vapaiden juutalaisten organisaatioiden kanssa. Niiden tavoitteenasettelut ovat lähellä toisiaan ja raja uskonnollisen ja maallisen välillä on liukuva.

Artikkeleista

Kirjan artikkelit muodostavat kirjavan kokonaisuuden, koska ne on tarkoitettu kuultavaksi erillisinä puheenvuoroina. Ne ovat syntyneet kolmen eri kielen alueella ja sittemmin saksannettu. Siksi niiden yhteismitallinen esittely jää puolinaiseksi.

Uskontoa ja filantropiaa yksityisenä ja valtiollisena toimintana käsitellään useista eri perspektiiveistä: vertailuna eri maiden välillä, yksittäisten instituutioiden näkökulmasta, tiettyjen uskonnollisten ryhmien ja vähemmistöjen sekä eurooppalaisen ja globaalin tutkimuksen kannalta.

Saksan, Britannian ja Ranskan välinen vertailu kattaa hyvinvoinnin, filantropian ja laupeudentyön. Vertailussa selviää, ettei uskonnollinen traditio vaikuta pelkästään kirkon kontrolloimassa hyväntekeväisyydessä, vaan on leimallisena piirteenä myös valtiollisessa sosiaalipolitiikassa.

Sama asetelma sijoitettuna 1800-luvun jälkipuoliskon Sveitsiin paljastaa kielteisen kehityksen. Kun reformoitu protestantismi ja sen instituutiot korostavat työn arvoluonnetta ja eettis-uskonnollisesti perusteltuja hyveitä, kuten kohtuullisuutta, järjestystä ja kuria, siitä tuli poliittinen strategia. Konservatiivinen poliittinen eliitti lujitti sen avulla valtaansa ja kykeni torjumaan liberaalit voimat. Protestantismi ei siis vain ohjannut filantrooppiseen verkostoon; se kantoi osavastuun siitä, että sveitsiläinen hyvinvointivaltio muodostui eurooppalaisittain katsoen muita myöhemmin.

Keir Waddingtonin katsaus syventää käsitystä brittien yksityisestä hyväntekeväisyydestä. Kirjoituksesta käy ilmi, että on monia keinoja saada lahjoituksia hyvään tarkoitukseen. Lahjoituskampanjoilla pyritään vetoamaan yleisön motivaatioon ja aiheuttamaan näin uskonnollis-moraalinen imperatiivi. Auttaja saa paikkansa sosiaalisessa verkostossa ja jumalan hyväksynnän sekä yhteisön tunnustuksen.

Filantropian taustalla on puutteellinen sosiaaliturva. Lehdet välittivät kurjuuden kuvia hyvinvoivien koteihin: Isä pahoinpitelee lastaan (vas.). Elämää vuokrakasarmissa (kesk.). Häätö (oik.). Kuvat: <http://www.printsoldandrare.com/poverty>

Bettina Hitzerin näkökulma saksalaiseen 1800-luvun yhteiskuntaan eroaa edellisestä. Hän ei tutki auttajien vaan järjestöjä johtavien naisten ja miesten motiiveja tuon ajan Berliinissä. Mikroanalyysi motiivien ja yhteiskunnallisen kontekstin yhteydestä osoittaa, että varsinaisia konflikteja laupeudentyön kanssa oli merkittävässä määrin, jos se palveli oman yhteiskunnallisen aseman tavoittamista. Seuraus oli kahtalainen: toisaalta tutkimus osoittaa tämän tukeneen solidaarisuuteen ja yhteishyvään perustuvien piirien muodostumista. Samanaikaisesti on havaittavissa, että saavutettu myönteinen kehitys katosi sosiaalisen, poliittisen ja uskonnollisen sirpaloitumisen myötä.

Uudenlaisen näkökulman ranskalaiseen hyväntekeväisyyteen avaa Céline Laglaive 1780 perustetun Société philanthropique'n kautta. Se oli tunnusrajat ylittänyt järjestö, jolla

oli suuri merkitys yhdistettäessä uskonnollisia ja yhteiskunnallisia vähemmistöjä. Yleensä katolisella kirkolla oli perinteinen ylivalta hyväntekeväisyyden alalla. Hyvinvoivat juutalaiset ja protestantit, jotka kuuluivat 1800-luvun nousevaan talouseliittiin, tarjosivat Sociétésissä kansalaisyhteiskunnan muotoutumiselle hyvän yhdistymisfoorumin. Kun johtotehtävissä oli varsin usein vanhojen aatelisperheiden jäseniä säätyläisine arvomaailmoinen, syntyi jännitteitä avoimuuden ja läpinäkyvyyden merkityksestä kansalaisyhteiskunnalle.

Nouseva ranskalainen eliitti, joka kuului juutalaiseen suurporvaristoon, ei askarrellut ainoastaan hyväntekeväisyyden parissa, vaan oli myös merkittävä taidemesenaatti. Heidän ansiotaan oli kaikille avoimien taidekokoelmien ja uusien museoiden perustaminen. Juuri niiden lahjoitusten takia juutalaiset kohtasivat jo 1990-luvulla antisemitismiä. Heidän kansalaisyhteiskunnallinen toimintansa oli kuitenkin todiste erään etnisen ja uskonnollisen vähemmistön isänmaallisesta mielenlaadusta, päättää Pauline Prévost-Marcilhacy esityksensä.

Ralf Rothin esitelmä käsittelee samaa aikakautta, mutta laajempaa Frankfurt am Mainin säätiölaitosta 1800–1900 -lukujen taitteessa. Säätiöillä oli suuri arvovalta, joka oli hankittu sosiaalisissa ja kulttuurisissa ongelmatilanteissa ja joka vakiinnutti kaupunkimaista kansalaisyhteiskuntaa. Frankfurt oli monitunnustuksellinen kaupunki, jossa oli seitsemän rinnakkain toimivaa seurakuntaa. Se on myös esimerkki säätiöissä tapahtuneesta uskonnollisesta kiihkosta ja rajoittuneisuudesta. Tälläkin kertaa juuri juutalaisporvaristo pyrki määrätietoisella toiminnalla lisäämään koko yhteiskunnan integraatiota. Muutamien vähälukuisten, seurakuntalaisten perustamien säätiöiden rinnalla oli lukuisia juutalaisten perustamia laitoksia, joiden hyväntekeväisyys kohdistui kaikkiin uskontokuntiin. Uskonnollisesta taustasta riippumatta jokaisen lahjoittajan kunnianhimoisena tavoitteena oli painaa leimansa kaupunkiyhteisöön.

Kirjan artikkeleissa ylitetään kansallisia rajoja. Tobias Brinkmann kuvaa konflikteja, jotka ovat seurausta siitä, kun USA:n ja Euroopan juutalaiset tukevat kulttuurisesti vieraaksi kokemiaan uskonveljiä, jotka 1800–1900 -luvuilla muuttavat länteen köyhyyttä paetakseen. Auttaminen johti usein syytöksiin ylimääräisen rasituksen aiheuttamisesta koko muulle yhteiskunnalle. Lännen juutalaiset kokivatkin vaarantavansa vastikään saavuttamansa aseman omassa maassaan. Suunnattomien pakolaisvirtojen ohjaaminen Saksan, Hollannin ja Englannin läpi ja nopea sopeuttaminen määränpään oloihin synnyttivät ylikansallisia organisaatioita ja verkostoja, joiden esitaistelijan tehtävä ei ollut ristiriidassa kansallisen lojaliteetin ja isänmaallisuuden kanssa.

Christian Topalovin artikkeli on myös ylikansallinen, mutta siinä on brittiläis-ranskalainen vertaileva näkökulma. Topalov pohtii, missä määrin ideaalityypin kansalaisyhteiskunta on omaksunut brittiläisen filantropian ja ranskalaisen hyväntekeväisyyden piirteitä. Hän kuvailee tuon ajan esitaistelijoiden toimintaympäristöä ja osoittaa, mitä väärinkäsityksiä heillä oli. Tieteellisesti perusteltu filantropia, jonka väitettiin olevan vallalla Englannissa, mutta jota siellä ei juuri ollut, tuli Ranskaan ja mursi kirkollisperäisen lapeudentyön perinteen. Juuri tämä väärinkäsitys mahdollisti hyväntekeväisyyttä koskevan kansalaiskeskustelun ja lopulta kompromissin vallankumouksen ajoilta periytyvän maallisen ja kirkon säilyttämän hengellisen välillä.

Shusaku Kanazawa kuljettaa lukijan Japaniin ja sen Meiji-kauden (1868-1912) muutokseen. Ne eivät koskeneet vain yhteiskunnan ja talouden modernisointia vaan myös hyväntekeväisyyden ja kansalaisyhteiskunnan muotoutumista. Länsimaalais-kristillinen konsepti otettiin kriittisesti vastaan ja toteutettiin vain osaksi. Sen seurauksena buddhalaisuuden leimaama uskonnollinen perinne ja heikko koulutustaso joutuivat rajuun muutokseen ja huo-

lolliseen tarkasteluun länsimaisten esikuvien valossa. Poliittiset, juridiset ja taloudelliset rakenteet sitä vastoin säilyivät ennallaan. Vain uskonnon merkitystä hyväntekeväisyydessä korostettiin.

Lopuksi

Kokoavasti voidaan todeta, ettei kokoomateos ole yksinomaan modernin kansalaisyhteiskunnan ylistyslaulu. Siitä käy myös ilmi, kuinka syntyvä kansalaisyhteiskunta saattoi olla modernien kanssa ristiriidassa. Kansalaisyhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet eivät merkitse automaattisesti sosiaalista hyvää yhä laajemmille kansankerroksille, vaan se saattaa lujittaa hierarkioita ja hyödyttää epätasa-arvoon pyrkiviä ryhmiä. Esimerkiksi kelpaa konservatiivisen Sveitsin filantropia. Kirjoitukset tuovat esiin myös erilaisia kansalaisyhteiskuntaan kätkeytyneitä potentiaaleja, jotka paljastuvat toisenlaisessa yhteydessä, kuten keisarikunnassa Saksassa, joka suosi yhteiskunnallista polarisoitumista ja uskonnollisten vähemmistöjen syrjintää. Edes lehdistön vapaus ei vähentänyt ilmapiirin myrkyttymistä, sillä antisemitistiset agitaattorit käyttivät tätä vapautta hyväksi.

Japanin esimerkki osoittaa oivallisesti, kuinka sen kansalaisyhteiskunta juontaa alkunsa länsimaisesta tiedeperinteestä ja kuinka ilmiöiden tutkimus nojaa länsimaiseen käsitemaailmaan pyrkimättä kuitenkaan kulttuurijärjestelmän ja arvomaailman monopolisoimiseen.

*KT, TL **Simo Seppo** on Joensuun yliopiston yleisen kasvatustieteen emeritusprofessori.*